

Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право
УДК 342.7

Смірнова Ірина Олегівна

*викладач кафедри теорії та історії держави і права
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ*

Smirnova Iryna

*Lecturer of the Department of Theory and History of the State and Law
Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*

ORCID: 0000-0001-7112-0462

**ПРАВО НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД У ПРАКТИЦІ
ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ
THE RIGHT TO A FAIR TRIAL IN THE PRACTICE OF THE
EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS**

Анотація. Вступ. У статті проаналізовано зміст права особи на справедливий суд. Визначені складові права особи на справедливий суд, що впливають на якість судового розгляду. Зроблено спроби аналізу практичної реалізації основних принципів справедливого судового розгляду в практиці Європейського суду з прав людини та правозастосовній практиці Європейського суду з прав людини та правозастосовчій практиці європейських країн. Встановлено, що концептуалізація права на справедливий судовий розгляд відбулася завдяки прийняттю Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, а уніфікація його розуміння та визнання на рівні стандартів судочинства вироблена практикою Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). На сучасному етапі розвитку законодавства України чітко прослідковується вектор у напрямку приведення його у відповідність до конвенційних стандартів здійснення судочинства.

Концептуалізація соціологічно-правової категорії «справедливість» сьогодні перебуває в стані перманентної трансформації як сутнісного, так і методологічного наповнення. Як соціальне явище справедливість стає дедалі аморфнішою та недосяжною характеристикою суспільного розвитку, оскільки економічні процеси сприяють концентрації суспільних благ в досить обмежених соціальних прошарках, що породжує майнову нерівність, а відтак, і нерівність можливостей реалізації особами своїх прав та свобод, не дивлячись на їх формальне законодавче закріплення. З часів появи міжнародних організацій у сфері захисту прав людини і громадянина відбувається постійний пошук механізмів практичної реалізації принципу справедливості хоча б в аспекті відстоювання власних інтересів. Тобто «справедливість» - це вже не мета розвитку суспільства в цілому, а лише один із критеріїв побудови суспільних відносин.

Ключові слова: *право на справедливий суд, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, справедливість, неупередженість, публічність, гласність.*

Summary. Introduction. *The article analyzes the content of a person's right to a fair trial. The components of a person's right to a fair trial, which affect the quality of the trial, are determined. Attempts have been made to analyze the practical implementation of the main principles of a fair trial in the practice of the European Court of Human Rights and the law enforcement practice of the European Court of Human Rights and the law enforcement practice of European countries. It has been established that the conceptualization of the right to a fair trial took place thanks to the adoption of the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, and the unification of its understanding and recognition at the level of judicial standards was developed by the practice of the European Court of Human Rights (hereinafter referred to as the ECtHR).*

Conceptualization of the sociological-legal category "justice" today is in a state of permanent transformation of both its substantive and methodological contents. As a social phenomenon, justice is becoming an increasingly amorphous and unattainable characteristic of social development, since economic processes contribute to the concentration of public goods in rather limited social strata, which generates property inequality, and therefore, inequality of opportunities for individuals to realize their rights and freedoms, regardless of their formal legislative fixing. Since the emergence of international organizations in the field of protection of human and citizen rights, there has been a constant search for mechanisms for the practical implementation of the principle of justice, at least in the aspect of defending one's own interests. That is, "justice" is no longer the goal of the development of society as a whole,

Key words: *the right to a fair trial, the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, justice, impartiality, publicity, glasnost.*

Постановка проблеми. Сучасні тенденції суспільно-політичних процесів в Україні та світі сприяють постійному розширенню доступних механізмів та інструментів захисту особистих прав людини і громадянина. В процесі реалізації суспільних відносин уникнути суперечностей між їх суб'єктами майже неможливо, оскільки частіше за все інтереси цих суб'єктів знаходяться в одних й тих самих площинах, а тому держава повинна гарантувати для всіх рівні можливості захисту прав. Крім того, проголошуючи курс на розбудову демократії та демократичних інститутів, держава повинна відповідним чином їх легітимізувати, створивши належне правове поле, в якому, з поміж іншого, знайдуть своє відображення усі кращі надбання світової юридичної думки та міжнародно-правової

практики регулювання судового захисту прав та інтересів людини і громадянина.

Аналіз наукових досліджень та публікацій. Вихідним міжнародно-правовим актом у сфері захисту прав людини для подальшої імплементації відповідних норм в національне законодавство є Конвенція Ради Європи про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 (далі – Конвенція). Так, відповідно до ч. 1 статті 6 Конвенції кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення. Судове рішення проголошується публічно, але преса і публіка можуть бути не допущені у зал засідань протягом усього судового розгляду або його частини в інтересах моралі, громадського порядку чи національної безпеки в демократичному суспільстві, якщо того вимагають інтереси неповнолітніх або захист приватного життя сторін, або – тією мірою, що визнана судом суворо необхідною, - коли за особливих обставин публічність розгляду може зашкодити інтересам правосуддя [1, с. 54].

Необхідно звернути увагу на те, що всебічна і в повній мірі реалізація права особи на справедливий суд можлива лише за умови комплексного дотримання або виконання усіх зазначених умов, бо в іншому випадку, виходячи зі змісту ст. 6 Конвенції, право особи може вважатися порушеним. В цьому контексті найбільшою мірою проявляється вплив Конвенції на національне законодавство країн, які її ратифікували. Він концептуалізується в системі теоретико-практичних поглядів на форми, методи та засоби впливу загально визнаних принципів та норм міжнародного права на врегульовану цивільно-процесуальним та

кримінально-процесуальним законодавством сукупність суспільних відносин щодо судового розгляду справ.

З цього приводу С.Ф. Афанасьєв зазначає, що Конвенція, будучи регіональним міжнародно-правовим актом прямої дії та домінуючи над рядовими юридичними нормами будь-якої країни, не повинна вступати у протиріччя з нормами конституційного характеру. При виникненні колізії міжнародних і конституційних норм, що встановлюють правила цивільного чи кримінального судочинства, останні підлягають першочерговому застосуванню судом при розгляді і вирішенні справ відповідних категорій [3].

Також варто взяти до уваги думку В.В. Городовенко, який наголошує, що Конституція України, прямо не визнавши принципу справедливості, умістила численні складові у розділах I «Загальні засади» та II «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина».

Разом з тим, не дивлячись на осяжність сфери застосування норм Конвенції в європейських правових системах, Е.Л. Трегубов наголошує, що питання реалізації принципу справедливості судового розгляду справи є одним з найбільш складних, що викликано цілою низкою причин. Європейський суд з прав людини (далі – Європейський суд) поділяє питання справедливості судового процесу і питання правильності чи хибності судового рішення. Європейський суд не вправі встановлювати, чи вірно б було ухвалено рішення, однак вправі вирішити, чи був розгляд справи справедливим. Не звертаючи уваги на важливість принципу справедливості судового розгляду, Європейський суд не напрацював якихось формально визначених правил та критеріїв справедливості. В деяких рішеннях Європейського суду можна зустріти позицію що «справедливий розгляд справи» включає в себе такі аспекти належного відправлення правосуддя як право на доступ до правосуддя, рівність

сторін, змагальний характер судового розгляду справи, обґрунтованість судового розгляду [9].

Метою статті є аналіз співвідношення регулювання справедливого судового розгляду в Україні та в міжнародному праві, а також порівняння вітчизняної практики із практикою закордонних країн.

Виклад основного матеріалу та результати дослідження. Принцип верховенства права та його складові елементи покладені в основу формування правової системи Європейського Союзу. Вони повністю відповідають потребам функціонування інтеграційного правопорядку, забезпечуючи його ідейне спрямування, в основі якого перебуває людина як найвища соціальна цінність, її суспільний розвиток, основоположні права та свободи [1]. Серед принципів, які є спільними для правового порядку декількох чи усіх держав-членів, важливе місце обіймають принципи правової визначеності, законних очікувань, пропорційності, які пов'язані з основними правами людини і процесуальними правами [2]. Попри те, що в нормативних документах, які регулюють діяльність Європейського Союзу, принцип правової визначеності не закріплений, Судом ЄС він постулюється як одна із загальних засад європейського права. Приміром, у справі *Salumi* Суд ЄС наголосив, що дія (наслідки) права Співтовариства повинна бути чіткою і передбачуваною для тих, на кого воно поширюється, що відтворює класичні ознаки принципу юридичної певності.

Як відомо, європейське право крім норм, які регулюють суспільні відносини, що складаються в ході інтеграційних процесів у рамках Європейських Співтовариств і заснованого на них права Євросоюзу, включає також принципи та норми європейської системи захисту прав людини. Тож видається важливим, що принцип верховенства права та правової певності, як його невід'ємного елементу, широко застосовується в практиці Європейського суду з прав людини, рішення якого можна

вважати частиною європейського права. При цьому, Суд неодмінно наголошує, що принцип правової визначеності невід'ємно притаманний праву Конвенції (рішення у справі «Санді Таймс проти Сполученого Королівства» [3], рішення у справі «Маркс проти Бельгії» [4]. При цьому, принципи права – не лише те, що зафіксоване в законі [5]. Такий же підхід застосовує і ЄСПЛ. У названих вище справах він підкреслює, що термін «встановлено законом» передбачає не лише писане право, а також і неписане, тобто діючі в суспільстві усталені правила поведінки з урахуванням їхньої моральності. Зокрема, у справі «Steel and others v United Kingdom» Суд вказує таке: Конвенція вимагає від писаного або неписаного права, щоб воно було достатньо чітким і дозволяло особі за потреби передбачати певною мірою і за певних обставин наслідки конкретної дії. При цьому терміни «законний» та «згідно з процедурою, встановленою законом», мають значення не лише в сенсі дотримання національних норм права, але також і у тому сенсі, що будь-яке обмеження відповідає суспільно значимій меті та не є свавільним [6].

Власне, в даному визначенні ЄСПЛ закріплює взаємопов'язаність та взаємообумовленість принципів правової визначеності та пропорційності. Як бачимо, коментований принцип має різні прояви, які в конкретних ситуаціях можуть межувати або навіть перетинатися з іншими. Зокрема, він є одним з визначальних принципів «доброго врядування» і «належної адміністрації» (встановлення процедури і її дотримання), частково співпадає з принципом законності (чіткість і передбачуваність закону, вимоги до «якості» закону) [7].

Про те, що принцип правової визначеності є невід'ємним, внутрішньо притаманним елементом верховенства права неодноразово наголошував ЄСПЛ у своїх рішеннях, у тому числі і проти України. Визначеність при здійсненні правосуддя потребує однозначності правозастосування. Це, в свою чергу, вимагає забезпечення системності та

послідовності у діяльності національних судів, адекватному адаптуванні останніми правових приписів до конкретних суспільних відносин, що виникають та розвиваються в державі. Відтак, суперечливе та неоднакове застосування і тлумачення норм національного права, яке часто здійснюється українськими судами, викликає занепокоєння Європейського Суду та, за позицією останнього, є неприпустимим [8]. У своїх рішеннях Конституційний Суд України також посилається на принцип правової визначеності, наголошуючи на тому, що він є необхідним компонентом принципу верховенства права [9]. Отже, правова визначеність є однією з умов ефективної дії принципу верховенства права а забезпечення реалізації вимог принципу правової визначеності у його широкому розумінні є запорукою не лише ефективної реалізації та захисту прав людини, а й значного вдосконалення механізму держави [10].

Можна констатувати той факт, що в умовах українського правового поля принцип справедливості судового розгляду у всій сукупності своїх складових був напряму імплементований з Конвенції в процесуальне законодавство. З одного боку, це свідчить про високий рівень демократизації процесу державного регулювання судового захисту особами своїх прав та інтересів, з іншого, - сприяє практичній реалізації відповідних гарантій шляхом уособлення їх в якості принципів відправлення цивільного, кримінального та іншого судочинства. Що стосується практики європейських країн, то кримінальне та цивільне законодавство багатьох з них прямо відсилає до норм Конвенції. Зокрема, така ситуація притаманна французькому, бельгійському, голландському кримінальному законодавству [1, с. 54]. Країни Східної Європи, для яких тривалий час традиційною вважалася комуністична доктрина вирішення суперечностей в судах, після проголошення курсу на демократизацію суспільно – політичних процесів взяли норми Конвенції за підґрунтя побудови майбутньої правої системи взагалі та судової системи зокрема.

Аналізуючи теоретико-методологічні засади права особи на справедливий розгляд з цієї точки зору, тобто виходячи з проблематики філософсько-правового співвідношення категорій «неупередженість», «справедливість», «законність», а також «правильність судового рішення», можна прийти до висновку, що вирішення будь-яких спорів суто суб'єктивні процеси. З точки зору формально – логічного аналізу кожного конкретного судового рішення, умов його прийняття, обставин справи, що вирішується та норм законності, тобто беручи до уваги лише набір фактичних даних, судові рішення завжди перебуватиме в межах правового поля, але в умовах безвідносності до особи чи до суб'єктивних особливостей суперечки або кримінального злочину всі рішення будуть однаковими. За таких умов арбітр у вигляді судової інстанції не потрібен, оскільки можна сформулювати набір критеріїв, які застосовуватимуться при розгляді спорів лише виходячи з перелічених вище умов. Натомість, якщо брати до уваги конкретну особу, її особливості, суб'єктивні особливості суспільних відносин, які були порушені, умови, що її вплинули на поведінку на поведінку осіб, та інші фактори, притаманні людській природі, то тоді співвідношення категорій «справедливість» - «правильність рішення» може і не бути тотожним, не дивлячись навіть на те, що вирішення цивільних чи кримінальних спорів відбуватиметься формально в межах відповідного правового поля.

Особливу увагу слід приділити структурі права особи на справедливий судовий розгляд, що змістовно включає в себе такі компоненти:

- публічність розгляду справи;
- справедливість суддів при вирішенні справи по суті;
- розгляд справи судовими органами упродовж розумного строку;
- незалежність та неупередженість суддів в процесі розгляду справи в судовому порядку.

Розглядаючи більш детально парадигму права особи на справедливий судовий розгляд через призму правозастосовної практики Європейського суду та практики застосування норм Конвенції в закордонних країнах, можна дійти висновку стосовно того, що в принцип публічності вкладається значно більше змісту, ніж цього потребує процедура допущення громадськості до судового розгляду справи. Публічність полягає і в обов'язковому та необмеженому доступу до рішень Європейського суду, його судової практики, а також до матеріалів справ, які виходять за межі кореляції принципів гласності, відкритості судового процесу та фіксування його технічними засобами, які притаманні вітчизняному судочинству [16].

Що стосується справедливості суддів при вирішенні справи, то, як зазначає В.В. Городовенко, у сучасній теорії права вона визнана необхідним елементом, сутнісною невід'ємною характеристикою правосуддя, і проявляється у таких формах: базовий елемент концепції верховенства права, що утворює визначальну роль права у суспільному житті; принцип правосуддя, засадничий елемент будь-якої діяльності суду із розгляду й вирішення юридично значущих справ; мета і завдання процесуального законодавства; необхідний елемент змісту судового рішення, в якому відображається результат діяльності суду із захисту й відновлення порушеного або оспорюваного права, захисту інтересів суспільства від незаконних посягань; важливий критерій оцінки ефективності й легітимності в діяльності судової влади [11, с. 20-24].

Варто також зазначити, що Суд у своїх рішеннях, здійснюючи тлумачення положень Конвенції, указав, що право на доступ до правосуддя не має абсолютного характеру та може бути обмежене: держави мають право установлювати обмеження на потенційних учасників судових розглядів, але ці обмеження повинні мати законну мету, бути співрозмірними й не настільки великими, щоб спотворити саму сутність

права. Як практичну перешкоду в доступі до правосуддя варто розглядати відсутність правової допомоги або її недостатність [16]. При цьому треба зазначити, що право на одержання безоплатної правової допомоги під час розгляду цивільних справ відсутнє, й вимога надати правову допомогу може виникати лише у випадках, коли:

а) національний процесуальний порядок змушує заявника звернутися за допомогою до адвоката для представництва своїх інтересів на певній стадії процесу (наприклад, у суді касаційної інстанції);

б) з причин складності порядку судочинства або справи. При цьому повноцінний доступ до правосуддя може бути забезпечено шляхом функціонування системи надання безоплатної правової допомоги, а також спрощенням порядку, який би давав змогу представляти свої інтереси в суді по цивільним справам особисто. Варто зазначити, що пункт «с» ч. 3 ст. 6 Конвенції гарантує право на безкоштовну правову допомогу особі, якщо вона немає достатніх коштів, лише у кримінальному процесі [12].

Гарантуючи право на справедливий суд, яке постає як один з елементів верховенства права, ст. 6 Конвенції передбачає необхідність аналізу справедливості розгляду в цілому, а саме всіх стадій і можливостей, наданих заявнику, а не оцінку окремо взятого процесуального недоліку як такого.

Стандарти Суду, викладені в його рішеннях стосовно гарантій, закріплених у ст. 6 Конвенції, є імплементаційним заходом, що потребує вчинення цілого ряду дій збоку України (що охоплює всі правові форми діяльності держави), без чого неможливе ані виконання останньою як державою-учасницею зобов'язань за Конвенцією, ані забезпечення фундаментальних прав та свобод у цілому.

Висновки. Проаналізувавши викладене вище слід зробити висновків, зокрема стосовно того, що право на справедливий суд, яке закріплюється в Конвенції, включає в себе одразу декілька складових, які розширюють та деталізують його змісту в такий спосіб, що фактично визначають критерії відповідності функціонування національної судової системи та процесу вирішення спорів в судах загальноєвропейським стандартам. Встановлено, що вітчизняне правове поле, увібравши в себе основні принципи прозорості та законності процедури судового захисту особою своїх прав, шляхом імплементації визначальних засад права на справедливий суд з Конвенції постійно еволюціонує, а відтак трансформується в бік дедалі ширшої демократизації, концептуальних засад справедливості та неупередженості судового розгляду, доступності правосуддя та гласності й відкритості судового процесу.

Міжнародно-правова та закордонна практика практичного застосування норм Конвенції, в якості норм прямої дії, демонструє важливість, всеосяжність та засадничу роль принципу справедливого судового розгляду, найвищим об'єктивним проявом чого можна вважати появу та стрімкий розвиток діяльності Європейського суду з прав людини а якості найбільш об'єктивної судової інстанції в європейському правовому полі.

Література

1. Юхимюк О. Еволюція системи загальних принципів права Європейського Союзу. Історико-правовий часопис. 2016. №1. С. 54.
2. Кернз В. Вступ до права Євросоюзу. Переклад з англійської. Київ : Знання, 2003. С. 104.
3. Рішення ЄСПЛ від 26 квітня 1979 року у справі «Санді Таймс проти Сполученого Королівства» (The Sunday Times v. United Kingdom),

- заява № 6538/74. URL: <https://swarb.co.uk/the-sunday-times-v-the-united-kingdom-no-1-echr-26-apr-1979//>.П.49
4. Рішення ЄСПЛ від 13 червня 1979 року у справі «Маркс проти Бельгії» (Marckx v. Belgium), заява № 6833/74. URL: http://european-court.eu/uploads/ECHR_Marckx_v_Belgium_13_06_1979.pdf.П.58
 5. Мірошниченко А.М. Принципи права як джерела земельного права України. Вісник Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Юридичні науки. 2009. №81. С. 221.
 6. Рішення ЄСПЛ від 23 вересня 1998 року у справі «Steel and others v United Kingdom», заява № 24838/94. URL: <http://swarb.co.uk/steel-and-others-v-the-unitedkingdom-echr-23-sep-1998/>.П.91
 7. Фулей Т.І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя : Науково-методичний посібник для суддів. 2-ге вид. випр., допов. К., 2015. С. 62.
 8. Рішення ЄСПЛ від 25 липня 2002 року у справі «Совтрансавто-Холдинг» проти України» (Sovtransavto Holding v. Ukraine), (заява № 48553/99). URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/980_043.П.79
 9. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) підпунктів 3.5, 3.6 пункту 3 статті 3 «Прикінцеві положення» Закону України «Про Митний тариф України», абзацу восьмої частини другої статті – Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» (справа про тимчасову надбавку до діючих ставок ввізного мита), 23 червня 2009 р., №15-рп/2009.
 10. Погребняк С.П. Основоположні принципи права (змістова характеристика). Х. : Право, 2008. С. 13.

11. Городовенко В.В. Принцип справедливості судової влади : загальнотеоретичні аспекти. Київ, 2012. №2 (137). С. 20-24.
12. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Конвенція Ради Європи від 04.11.1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
13. Коваль І. Право на справедливий суд : практика Європейського суду з прав людини щодо України. URL: <https://www.minjust.gov.ua/7474>
14. Прокопенко О.Б. Право на справедливий суд : концептуальний аналіз і практика реалізації : монографія. Харків, 2011. 248 с.
15. Фулей Т.І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя. Київ, 2015. 208 с.
16. Тобота Ю. Поняття та критерії «справедливого судового розгляду» у рішеннях Європейського суду з прав людини. Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. 2013. № 1086. С. 65-68.

References:

1. Yukhymyuk O. Evoliutsiia systemy zahalnykh pryntsypiv prava Yevropeiskoho Soiuzu [Evolution of the system of general principles of law of the European Union]. Istoryko-pravovyi chasopys. 2016. №1. S. 54.
2. Kernz V. Vstup do prava Yevrosoiuzu. Pereklad z anhliiskoi [Introduction to the law of the European Union. Translation from English]. Kyiv : Znannia, 2003. S. 104.
3. Rishennia YeSPL vid 26 kvitnia 1979 roku u spravi «Sandi Taims proty Spoluchenoho Korolivstva» (The Sunday Times v. United Kingdom), zaiava № 6538/74 [Decision of the ECtHR of April 26, 1979 in the case "The Sunday Times v. United Kingdom" (The Sunday Times v. United Kingdom), application no. 6538/74]. URL: <https://swarb.co.uk/the-sunday-times-v-the-united-kingdom-no-1-echr-26-apr-1979//.P.49>

4. Rishennia YeSPL vid 13 chervnia 1979 roku u spravi «Marks proty Belhii» (Marckxv. Belgium), zaiava № 6833/74 [Decision of the ECtHR of June 13, 1979 in the case "Marckx v. Belgium" (Marckxv. Belgium), application No. 6833/74]. URL: http://europeancourt.ru/uploads/ECHR_Marckx_v_Belgium_13_06_1979.pdf.P.58
5. Miroshnychenko A.M. Pryntsypy prava yak dzherela zemelnoho prava Ukrainy [Principles of law as a source of land law of Ukraine]. Visnyk Kyiv. nats. un-t im. T. Shevchenka. Yurydychni nauky. 2009. №81. S. 221.
6. Rishennia YeSPL vid 23 veresnia 1998 roku u spravi «Steel and others v United Kingdom», zaiava № 24838/94 [Decision of the ECtHR of September 23, 1998 in the case "Steel and others v United Kingdom", application No. 24838/94]. URL: <http://swarb.co.uk/steel-and-others-v-the-unitedkingdom-echr-23sep-1998/>.P.91
7. Fulei T.I. Zastosuvannia praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny pry zdiisnenni pravosuddia : Naukovo-metodychnyi posibnyk dlia suddiv [Application of the practice of the European Court of Human Rights in the administration of justice : Scientific and methodological guide for judges]. 2-he vyd. vypr., dopov. K., 2015. S. 62.
8. Rishennia YeSPL vid 25 lypnia 2002 roku u spravi «Sovtransavto-Kholdynh» proty Ukrainy» (Sovtransavto Holding v. Ukraine), (zaiava № 48553/99) [The decision of the ECtHR of July 25, 2002 in the case "Sovtransavto Holding v. Ukraine" (Sovtransavto Holding v. Ukraine), (application No. 48553/99)]. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/980_043.P.79
9. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam Prezydenta Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) pidpunktiv 3.5, 3.6 punktu 3 statti 3 "Prykintsevi polozhennia" Zakonu Ukrainy "Pro Mytnyi taryf Ukrainy",

abzatsu vosmoho chastyny druhoi statti – Zakonu Ukrainy “Pro zovnishnoekonomichnu diialnist” (sprava pro tymchasovu nadbavku do diiuchykh stavok vviznoho myta), 23 chervnia 2009 r., №15 rp/2009 [The decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case on the constitutional submission of the President of Ukraine regarding the compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of subsections 3.5, 3.6 of clause 3 of article 3 “Final provisions” of the Law of Ukraine “On the Customs Tariff of Ukraine”, paragraph of the eighth part of the second article - the Law of Ukraine “On Foreign Economic activity” (case of a temporary surcharge to the current import duty rates), June 23, 2009, No. 15rp/2009]

10. Pohrebniak S.P. Osnovopolozhni pryntsyipy prava (zmistovna kharakterystyka) [Fundamental principles of law (content description)]. Kh. : Pravo, 2008. S. 13.
11. Horodovenko V.V. Pryntsyipy spravedlyvosti sudovoi vlady : zahalnoteoretychni aspekty [The principle of justice of judicial power : general theoretical aspects]. Kyiv, 2012. №2 (137). S. 20-24.
12. Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod : Konventsiiia Rady Yevropy vid 04.11.1950 r. [Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms : Convention of the Council of Europe 04.11.1950]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
13. Koval I. Pravo na spravedlyvyi sud : praktyka Yevropeiskoho sudu z prav liudyny shchodo Ukrainy [The right to a fair trial: the practice of the European Court of Human Rights in relation to Ukraine]. URL: <https://www.minjust.gov.ua/7474>
14. Prokopenko O.B. Pravo na spravedlyvyi sud : kontseptualnyi analiz i praktyka realizatsii : monohrafiia [The right to a fair trial : conceptual analysis and implementation practice : monograph]. Kharkiv, 2011. 248 s.

15. Fulei T.I. Zastosuvannia praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny pry zdiisnenni pravosuddia [Application of the practice of the European Court of Human Rights in the administration of justice]. Kyiv, 2015. 208 s.
16. Tobota Yu. Poniattia ta kryterii «spravedlyvoho sudovoho rozghliadu» u rishenniakh Yevropeiskoho sudu z prav liudyny [Concept and criteria of "fair trial" in decisions of the European Court of Human Rights]. Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.N. Karazina. 2013. № 1086. S. 65-68.